

СТРУКТУРА ЗМЕСТУ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Пад зместам навучання традыцыйна разумеецца ўсё тое, чаму выкладчык павінен навучыць, а навучэнцы павінны навучыцца. Мова, як вядома, займае прамежкавае месца паміж дысцыплінамі, якія фарміруюць веды асноў навук (фізіка, хімія і інш.) і прадметамі, якія навучаюць розным відам дзейнасці (спорт, музыка, маляванне), паколькі для практычнага карыстання мовай трэба не толькі валодаць ведамі аб сістэме мовы, але і ўмець рэалізоўваць іх у працэсе маўленчай дзейнасці.

Веды варта разглядаць у якасці аднаго з кампанентаў зместу навучання беларускай мове як замежнай разам з навыкамі і ўменнямі, якія забяспечваюць магчымасць практычна карыстацца набытымі ведамі ў розных камунікацыйных зносінах.

Змест навучання можа быць пададзены ў выглядзе наступных складнікаў, якія рэалізуюць прадметны і працэсуальны бакі маўленчай дзейнасці: а) сродкі зносінах (фанетычныя, лексічныя, граматычныя, лінгвакраіназнаўчыя); б) веды аб тым, як такімі сродкамі можна карыстацца ў працэсе зносінах; в) навыкі і ўменні, якія фарміруюцца ў працэсе навучання і забяспечваюць магчымасць карыстацца мовай; г) сферы, тэмы, сітуацыі зносінах, у межах якіх змест навучання можа быць рэалізаваны (прадметна-зместавы бок зносінах); д) тэксты як матэрыяльная аснова зместу навучання.

Змест навучання не з'яўляецца велічыняй нязменнай. Ён вызначаецца Дзяржаўным адукацыйным стандартам і праграмай навучання, мэтамі і этапамі навучання.

Адной з важных лінгваметадычных праблем, звязаных са зместам навучання, з’яўляецца праблема адбору зместу навучання. Сёння такі адбор робіцца з улікам мэты і этапа (сертыфікацыйнага ўзроўню) навучання на аснове двух прынцыпаў.

Першы прынцып: неабходнасць і дастатковасць зместу для дасягнення пастаўленай мэты навучання. Іншымі словамі, прызначаны для засваення матэрыял павінен забяспечваць валоданне мовай (быць дастатковым) у межах пастаўленай мэты.

Другі прынцып: даступнасць зместу навучання для яго засваення. Тут гаворка ідзе аб уліку магчымасцей навучэнца для засваення адабранага для заняткаў матэрыялу.

Паколькі ў рэалізацыі зместу навучання і яго засваенні прымаюць удзел выкладчык і навучэнцы, сістэму “Змест навучання” можна ўявіць у выглядзе трох падсістэм: *аб’екта навучання, аб’екта засваення і выніку навучання.*

Аб’ект навучання	Мова	Маўленне	Маўленчая дзейнасць	Культура
Аб’ект засваення	Веды	Навыкі	Уменні	Міжкультурная камунікацыя
Вынік навучання	Моўная кампетэнцыя	Маўленчая кампетэнцыя	Камунікацыйная кампетэнцыя	Сацыякультурная кампетэнцыя

Першы аб’ект навучання / засваення: мова → веды

Мова – гэта сістэма знакаў у выглядзе фанетычных, лексічных, граматычных сродкаў, якія з’яўляюцца сродкам выражэння думак, пачуццяў, волевыяўленняў і сродкам зносін паміж людзьмі. Авалодаць мовай – гэта засвоіць: а) адзінкі мовы (моўны матэрыял); б) правілы і спосабы ўжывання адзінак мовы ў працэсе камунікацыі. Адзінкі мовы

могуць быць гукавымі (фанема, склад, фанетычнае слова, маўленчы такт, фанетычная фраза) і значнымі (марфема, слова, словазлучэнне і сказ).

Адзінкі мовы ў навучальных мэтах падлягаюць мінімізацыі з улікам этапа і мэты навучання, што азначае абмежаванне іх аб'ёму да пэўнага ўзроўню, абавязковага для засваення ўсімі навучэнцамі. Напрыклад, змест навучання на элементарным узроўні прадугледжвае авалоданне:

- графічным бокам маўлення – веданне літараў алфавіта, графікі, асноўных норм арфаэпіі, правілаў тэхнікі чытання;
- вымаўленчым бокам маўлення – выразнае вымаўленне і адрозненне на слых усіх гукаў беларускай мовы, захаванне націскаў у слове і сказе, вымаўленне сказу ў адпаведнасці з асноўнымі тыпамі інтанацыі;
- лексічным бокам маўлення – веданне слоў, якія забяспечваюць магчымасць зносін у побытавай і сацыяльна-культурнай сферах;
- граматычным бокам маўлення – веданне праграмага матэрыялу па марфалогіі, словаўтварэнню, сінтаксісе, які дыферэнцыруецца на прадуктыўны і рэцэптыўны.

У выніку азнаямлення з сістэмай беларускай мовы навучэнцы набываюць веды аб сродках мовы і правілах, як такімі сродкамі карыстацца ў працэсе зносін. Веды – гэта сістэма арыенціраў, апора на якія дазваляе ажыццяўляць маўленчую дзейнасць, карэктную з пункту гледжання наяўных норм.

Другі аб'ект навучання / засваення: маўленне → навыкі

Маўленне – гэта форма зносін, апасродкаваная мовай. Паняцце “маўленне” ў сучаснай гуманітарыстыцы выкарыстоўваецца ў трох

значэннях: а) як працэс зносін; б) як здольнасць да дзейнасці, звязаная з называннем паняццяў словамі – у думках (унутранае маўленне) або ўголас (знешняе маўленне); в) як вынік дзейнасці ў выглядзе вуснага (рэалізаванага ў часе) або пісьмовага (рэалізаванага ў прасторы) паведамлення. У такім выпадку маўленне рэалізуецца ў выглядзе тэксту (вуснага або пісьмовага) і, такім чынам, маўленне – гэта тэкст. Такім чынам, выкладчык і навучэнцы маюць справу з трыма групамі з’яў, якія складаюць змест навучання мове: самой мове як сродку зносін, захавання і перадачы інфармацыі, маўленню (спосабамі зносін, якія рэалізуюцца ў выглядзе тэкстаў і з’яўляюцца вынікамі зносін) і маўленчай дзейнасцю (працэсам зносін як сістэмай маўленчых дзеянняў). З пазіцыі лінгваметодыкі можна прапанаваць наступную інтэрпрэтацыю тэрміна: маўленне – гэта спосаб фарміравання і фармулявання думкі з дапамогай мовы ў працэсе камунікацыі.

Пры навучанні маўленню выкладчык знаёміць навучэнцаў з рознымі спосабамі фарміравання і фармулявання думак (*што* трэба сказаць, каб выразіць той або іншы змест); пры гэтым адзінкай маўлення і, адпаведна, адзінкамі навучання, з’яўляюцца выказванні (словы, словазлучэнні, звышфразавыя адзінствы, тэксты) у выглядзе вусных і пісьмовых паведамленняў.

Маўленчы матэрыял прэзентуецца ў змесце навучання маўленчымі ўзорамі (тыповымі фразамі), якія рэалізуюць змест прапанаваных для заняткаў камунікацыйных зносінаў. Так, інтэнцыя “Уменне што-небудзь набыць” можа быць пададзена наступнымі маўленчымі ўзорамі: *Ці ёсць у*

вас..? Колькі каштуе..? Колькі з мяне..? Мне хацелася б... Пакажыце мне, калі ласка... і інш.

Адзінкі маўлення засвойваюцца ў выніку выканання трэнінгавых практыкаванняў, што вядзе да фарміравання адпаведных маўленчых навыкаў. Навык – гэта аперацыя, якая дасягнула ў выніку свайго выканання ўзроўню аўтаматызму; гэта аўтаматызаваны кампанент свядома выкананай дзейнасці.

Фанетычныя навыкі забяспечваюць гукавое афармленне маўлення, лексічныя – вылучэнне лексічных адзінак і іх нарматыўнае ўзаемаспалучэнне, граматычныя – правільнае афармленне спалучэнняў слоў, сінтагм і сказаў.

Абагульняючы наяўныя ў сучаснай лінгваметодыцы ўяўленні, можна сцвярджаць, што маўленчыя навыкі праходзяць у сваім развіцці чатыры этапы:

- *азнаямляльны*. Азнаямленне з моўнай з’явай і правіламі яе ўжывання. Забяспечваецца выразнае разуменне сэнсу з’явы, але недастаткова выразнае ўяўленне аб спосабах яе выканання, што прыводзіць да памылак пры пабудове маўленчага дзеяння;
- *аналітычны*. Свядомае, але не заўсёды беспамылковае выкананне маўленчага дзеяння. Апора на правілы і інструкцыі.
- *стандартызацыйны*. Дасягненне аўтаматызму пры выкананні маўленчага дзеяння ў выніку выканання практыкаванняў. Скарачаецца час на аналіз дзеяння і выкарыстанне апор у выглядзе ключоў-адказаў і інструкцый.

- *трансфармацыйны*. Далейшая аўтаматызацыя маўленчага дзеяння ў выніку яго пераносу ў розныя камунікацыйныя сітуацыі. Дасягаецца гнуткасць пры выкананні дзеяння, пры якім увага пераважна звяртаецца на змест выказвання, а не на яго форму. Навык пры гэтым уключаецца ў адпаведныя маўленчыя ўменні.

Асноўнымі якасцямі навыкаў з'яўляюцца наступныя:

- *аўтаматызаванасць* – пэўная хуткасць развіцця дзеяння, яго непарыўнасць, нізкі ўзровень напружанасці.
- *гнуткасць* – магчымасць навыка ўключацца ў новыя сітуацыі зносін, функцыянаваць на новым маўленчым матэрыяле.
- *устойлівасць* – трываласць пры выкананні маўленчага дзеяння.
- *свядомасць* – здольнасць свядомага кантролю ў выпадку ўзнікнення цяжкасцей пры пабудове выказвання або зробленых памылак.

Дыскусійным застаецца пытанне аб тым, з чаго трэба пачынаць навучанне беларускай мове як замежнай: з сістэмы мовы або з маўлення. Прыхільнікі камунікацыйнай метадыкі лічаць прыярытэтным пачаткам у навучанні маўленне, г. зн. авалоданне прыёмамі разумення і пабудовы элементарных маўленчых выказванняў у залежнасці ад сітуацыі зносін. Аднак вылучэнне аб'екта навучання залежыць ад мэты заняткаў, ступені складанасці матэрыялу і метадычных устаноў, якімі кіруецца выкладчык. Прыярытэт маўлення можа быць найбольш эфектыўным для работы на інтэнсіўных курсах і пры апоры на камунікацыйныя метады навучання. У межах традыцыйнага навучання мове рэкамендуецца разумнае спалучэнне работы над мовай і над маўленнем, калі засваенне сістэмы мовы

падмацоўваецца яе ўжываннем у розных сітуацыях зносін. На такі шлях навучання арыентуе свядома-практычны метада.

Трэці аб'ект навучання / засваення: маўленчая дзейнасць → уменні

Маўленчая дзейнасць – гэта працэс атрымання і перадачы інфармацыі пры дапамозе мовы і яе маўленчых сродкаў у працэсе маўленчых дзеянняў. Любая маўленчая дзейнасць ажыццяўляецца або ў вуснай, або ў пісьмовай форме. Магчымая таксама і інтэграваная форма – вусна-пісьмовая (напрыклад, запіс вуснай прамовы, чытанне ўслых і інш.).

На занятках па беларускай мове як замежнай маўленчая дзейнасць разглядаецца ў якасці вядучага кампанента зместу навучання. Традыцыйна вылучаюцца асноўныя і дапаможныя віды маўленчай дзейнасці. Першыя падзяляюцца на прадуктыўныя (маўленне, пісьмо) і рэцэптыўныя (слуханне, чытанне). Дапаможнымі відамі можна лічыць, напрыклад, вуснае ўзнаўленне ўспрынятай інфармацыі, канспектаванне тэксту, пераклад і г.д. Названыя віды маўленчай дзейнасці разглядаюцца як дапаможныя не таму, што яны меней значныя ў працэсе камунікацыі, а толькі з той прычыны, што кожны з іх грунтуецца на пэўнай камбінацыі асноўных відаў дзейнасці. Так, пераклад можа быць вусным або пісьмовым.

Сродкам авалодання маўленчай дзейнасцю ў розных яе відах з'яўляецца выкананне практыкаванняў, якія атрымалі найменне маўленчых або творчых. Вынікам выканання такіх практыкаванняў і ўдзелу навучэнца ў маўленчай дзейнасці па складзенай выкладчыкам праграме робяцца набытыя ўменні.

Маўленчае ўменне – гэта здольнасць навучэнца ўдзельнічаць у розных відах маўленчай дзейнасці на аснове набытых ведаў і сфарміраваных

навыкаў. Уменні характарызуюцца ўсвядомленасцю, самастойнасцю, прадуктыўнасцю, дынамізмам.

Разам з маўленчымі ўменнямі ў працэсе засваення замежнымі навучэнцамі зместу навучання адбываецца таксама фарміраванне вучэбных і кампенсацыйных уменняў.

Вучэбныя ўменні забяспечваюць магчымасць эфектыўна вучыцца, авалодваць зместам вучэбнага прадмета ў працэсе маўленчай дзейнасці. Такія ўменні падзяляюцца на дзве групы: інтэлектуальныя і арганізацыйныя.

Інтэлектуальныя ўключаюць уменні:

- назіраць за моўнымі з'явамі ў беларускай мове і супастаўляць іх са з'явамі ў роднай мове;
- класіфікаваць і сістэматызаваць новую лінгвістычную інфармацыю згодна з пастаўленай вучэбнай задачай;
- папярэдзваць і ацэньваць інфармацыю;
- складаць план, фармуляваць ідэю тэксту, ацэньваць учынкi герояў.

Арганізацыйныя ўключаюць уменні:

- працаваць з даведнікамі, слоўнікамі і навуковай літаратурай;
- выкарыстоўваць тэхнічныя сродкі і сучасныя тэхналогіі;
- складаць табліцы, схемы, фіксаваць інфармацыю ў выглядзе плана, канспекта.

Што да кампенсацыйных уменняў, то валоданне імі дае магчымасць навучэнцам:

- карыстацца лінгвістычнай і кантэкстуальнай здагадкамі;
- выкарыстоўваць у працэсе зносін перыфразы, сінонімы, амонімы;

- звяртацца за дапамогай да суразмоўцы з просьбай паўтарыць, удакладніць сваю думку;
- выкарыстоўваць міміку, жэсты для выражэння камунікацыйнага намеру;
- пераключаць гутарку на іншую тэму.

Чацвёрты аб’ект навучання/засваення: культура → міжкультурная камунікацыя

Для таго, каб карыстацца мовай як сродкам зносін, недастаткова ведаць толькі адзінкі мовы і спосабы іх ужывання ў маўленні. Для гэтага неабходна пазнаць свет беларускай мовы, г. зн. тую культуру, якой карыстаецца носьбіт мовы для адлюстравання навакольнай рэчаіснасці, паколькі ўжыванне слоў у маўленні ў значнай ступені вызначаецца веданнем жыцця носьбітаў мовы.

Авалоданне міжкультурнай камунікацыяй на занятках па беларускай мове як замежнай прадугледжвае максімальны ўлік нацыянальных асаблівасцей культуры носьбітаў мовы, да якіх прынята адносіць наступнае.

1. *Фонавыя веды.* Гэта веды, уласцівыя носьбітам мовы як адлюстраванне іх культуры і адсутныя, або трактуемыя інакш у культурах навучэнцаў. Такія веды праяўляюцца ў працэсе зносін у выглядзе сэнсавых асацыяцый і канатацый. Студэнты-іншаземцы павінны ўмець арыентавацца і рэалізоўваць свае камунікацыйныя задачы ў трох сферах зносін: сацыяльна-побытавай, сацыяльна-культурнай і афіцыйна-справавой і ў межах трох груп камунікацыйных тэм.

Першая група тэм адлюстроўвае міжасобасныя ўзаемадачыненні камунікантаў: “Чалавек і яго жыццё”, “Праца, прафесія”, “Адукацыя, выхаванне”, “Адпачынак, вольны час”.

Другая група тэм характарызуе сацыяльныя патрэбы камунікантаў: “Чалавек і грамадства”, “Чалавек і закон”, “Чалавек і палітыка”, “Чалавек і эканоміка”, “Чалавек і навука”.

Трэцяя група тэм звязана з агульнагуманістычнай праблематыкай: “Чалавек і мастацтва”, “Чалавек і прырода”, “Духоўнае развіццё чалавека” і інш.

На занятках па беларускай мове выкладчыку важна не толькі выявіць семантыку моўных адзінак, якія абслугоўваюць пералічаныя сферы і тэмы зносін, але і прадэманстраваць уплыў фактаў, што складаюць аснову нацыянальнага здабытку ў выглядзе фонавых ведаў, развіццё і культуры яе носьбітаў.

2. *Сродкі мовы, якія забяспечваюць міжкультурныя зносіны.* У іх склад уваходзяць: а) вербальныя сродкі зносінаў (лексічныя адзінкі, адсутныя ў роднай мове навучэнца – так званая безэквівалентная лексіка, або значэнні якіх не супадаюць у дзвюх мовах) і б) невербальныя сродкі зносін.

3. *Нормы паўсядзённых зносін,* якія адлюстроўваюць спецыфіку нацыянальнай ментальнасці носьбітаў мовы.

4. *Маўленчы этыкет* – правілы маўленчых паводзін як адлюстраванне культуры і ментальнасці беларусаў. Яны маюць стандартызаваны характар і праяўляюцца ў вербальнай (зварот, прывітанне, развітанне, запрашэнне і інш.) і невербальнай форме (міміка, жэсты, знешні выгляд).

5. *Побывавая і мастацкая культура* як адлюстраванне культурных традыцый.

Навучанне беларускай мове як замежнай прадугледжвае авалоданне навучэнцамі асаблівасцямі культурнага жыцця яе носьбітаў, без чаго адэкватны ўдзел у міжкультурнай камунікацыі будзе вельмі цяжкім.

Культура Беларусі складае аснову сацыякультурнай кампетэнцыі, якая забяспечвае магчымасць для замежнага навучэнца не толькі ўдзельнічаць у міжкультурнай камунікацыі, але і карыстацца мовай на ўзроўні яе носьбітаў, г. зн. стаць маўленчай асобай, якая ўмее арганізоўваць свае маўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з культурай носьбітаў беларускай мовы.

6. *Веданне тактык маўленчых паводзін* ў розных сітуацыях міжкультурных зносін. Валоданне тактыкамі маўленчых паводзін дае магчымасць карыстацца рознымі спосабамі зносін у залежнасці ад пэўнай сітуацыі зносін. Пры вырашэнні камунікацыйных задач навучэнцы павінны:

- дэманстраваць развітую тактыку маўленчых паводзін у сітуацыях афіцыйнага / неафіцыйнага, непасрэднага / апасродкаванага маўлення;
- умець камбінаваць тактыкі маўленчых паводзін у залежнасці ад мэты, задачы, часу, месца зносін, сацыяльнага статусу і камунікацыйнай кампетэнцыі суразмоўцы, выконваючы пры гэтым правілы стылістычнага афармлення маўлення;
- вербальна рэалізоўваць: кантактавызначальныя, рэгуляцыйныя, інфармацыйныя, выпрабавальныя інтэнцыі, а ў выпадку неабходнасці дэманстраваць іх комплекснае ужыванне.

Валоданне тактыкамі маўленчых паводзін дазваляе камунікантам:

- арганізоўваць маўленчае выказванне ў адпаведнасці з сітуацыяй зносін (уступіць у камунікацыю, пачаць / падтрымаць размову, развіць думку суразмоўцы, спыніць размову);
- заахвочваць суразмоўцу да здзяйснення дзеяння (выразіць просьбу, патрабаванне і інш.);
- рэагаваць на пабуджэнне (выразіць згоду / нязгоду і г.д.);
- выказваць эмацыянальную ацэнку (здзіўленне, раздражненне, зацікаўленасць і інш.);
- выказваць маральна-этычную ацэнку (ухваляць, папракаць, крытыкаваць і інш.);
- выказваць сацыяльна-прававую ацэнку (абараняць, вінаваціць і інш.).

Такім чынам, змест навучання беларускай мове як замежнай складаюць тыя веды, навыкі і ўменні, авалоданне якімі забяспечвае здольнасць актыўна карыстацца беларускай мовай як сродкам зносін.